

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA VE SONRASINDA EL KONULAN MEKTEPLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF OCCUPIED SCHOOL BUILDINGS DURING THE YEARS OF WORLD WAR I AND AFTERWARDS

Eralp Yaşar AZAP*

Geliş Tarihi/Received:10.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted:17.11.2022

AZAP, Eralp Yaşar, (2023), "I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 19-37.

Öz

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişiyle beraber, imparatorluk coğrafyasında seferberlik ilan edilmişti. Bu seferberlik, eli silah tutan bireylerin, belli kıstaslar dâhilinde cepheye sevk edilmesinin yanı sıra, insanın dışında kalan unsurların da savaş şartlarında kullanımını gerektirmekteydi. Osmanlı Devleti kanunen, I. Dünya Savaşı için seferberlik ilan ettiği dönemden itibaren kamuya ait taşınmazların ordu hizmetinde kullanımına dair girişimlerde bulundu. Bu girişimle beraber, ülke içerisinde yer alan bazı araziler ve işlevsel yapılar, Harbiye Nezareti'nin emrine verildi. Kanunen yapılan bu düzenleme kapsamında mektepler ve mekteplere bağlı arazi ile binalar, kapsam dışında bırakılmıştı. Savaşın ilerleyen yıllarında Dahiliye Nezareti'nin bünyesinde teşkil edilen bir komisyon, zor şartlarda kullanılması kaydıyla mekteplerin ve ona bağlı yapıların da tespit edilmesini istemektedir. Osmanlı Devleti, kanunen bir düzenleme yapmamasına rağmen, savaş şartlarında içerisinde bulunduğu zor durumun da etkisiyle, mektep binalarını işgal etmeye başlamış ve bu yapılardan askeri olarak istifade etmeye çalışmıştı. Gerek Anadolu'da gerekse de başkent İstanbul'da bulunan birçok eğitim kurumu, Harbiye Nezareti tarafından depo, karargâh ve asker ikamesi için kullanıldı. Harbiye Nezareti tarafından zapt edilen birçok yapı, uzun yıllar terk edilmedi ve bu durum, Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretimin sağlıklı yapılabilmesine de sekte vurdu. Birçok mektep, yeni bina bulup eğitim faaliyeti yürütmek istedi ama bu süreç de sağlıklı yürütülemedi. Diğer yandan işgal kuvvetleri de Anadolu'nun ve İstanbul'un işgaliyle beraber mektep binalarını zapt etmeye başladı. Mektep binaları, onlar tarafından da askeri amaçlarla kullanıldı ve Osmanlı Devleti, bu konuda göstermeye çalıştığı gayretlere rağmen binaların tahliyesini uzun süre sağlayamadı. Bu çalışma, I. Dünya Savaşı'nda işgal edilen mektepler ve işgalden kaynaklanan sorunları değerlendirmektedir. Çalışmanın kaynakları, büyük oranda Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *I. Dünya Savaşı, İşgal, Askeriye, Mektep, Muallim.*

*Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, eralpyasarazap@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8113-294X>).

Abstract

Together with the Ottoman Empire's joining war, a mobilization was declared over the Empire's territory. This mobilization required both everyone who can use arms to be delivered to the fronts within specific criterion and non-humane assets to be used under the circumstances of war as well. The Ottoman Empire had taken initiative for the state-owned immovable properties to be utilized for Army service since the declaration of mobilization. With this initiative, some landed properties and functional buildings in the state were put under the order of the Ministry of War. In this legal regulation, schools and their affiliated lands and buildings were descoped. In the advancing years of the War, a commission that were established under the Ministry of Internal Affairs requested also identification of schools and affiliated buildings with condition of utilizing them under dire circumstances. Even without having any legal regulation, the Ottoman Empire began to occupy school buildings and attempted to benefit from them for military purposes with the impact of its dire situation under the conditions of war. Numerous educational institutions located both in Anatolia and in capital İstanbul, were used as depot, headquarters and for substitution of soldiers by the Ministry of War. Many buildings that had been seized by the Ministry of War were not left for many years long and this situation interrupted an appropriate education in the Ottoman Empire. Many schools sought for ways to proceed educational activities by finding new buildings, but this process could not be conducted well either. On the other hand, with the invasion of Anatolia and İstanbul, the occupation forces started to seize the school buildings. These school buildings were began to be used for military purposes by them, as well and even though its years long efforts for the evacuation of these buildings, the Ottoman Empire could not succeed for a long time. This study evaluates the occupied schools during the World War I and the problems deriving from the invasion. The sources of the study consist largely of documents contained in the Ottoman Archive.

Keywords: *World War I, Invasion, Occupation, Military, School, Teacher.*

GİRİŞ

1911 yılında Trablusgarp ve ardından başlayan Balkan savaşında Osmanlı Devleti'ni yıkılmaya götürecektir olan I. Dünya Savaşı, aynı zamanda bu devletin topraklarının nasıl pay edileceğini de kurgulayacak bir harp olacaktır. Bilhassa Ruslar, Trablusgarp'taki İtalyan örneğini takip ederek hedeflerine ulaşmanın peşindedir. Dış gelişmeler haricinde Osmanlı Devleti'nin içerisinde var olan sorunlar da savaşa arifesinde Osmanlı Devleti'ni hayli meşgul etmekte ve zor durumda bırakmaktaydı. Ayrılıkçı Ermenilerin ülke içerisinde çıkardığı sorunlar, Arap coğrafyasında yaşanan isyanlar ve Kürt aşiretlerinin başına buyruk tavırları, bunlardan bazılarıydı.¹ 1914 yılının 28 Haziran'ında bir Sırp tarafından Avusturya-Macaristan veliaht prensi Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesiyle resmen başlayan savaşa Rusya'nın da dâhil olmasıyla savaşta yer alan devletlerin tarafları şekillendi ve savaş resmen başlamış oldu.² Osmanlı askerî tarihindeki savaş deneyimleri merkeze alındığında, savaşa katılan insan sayısı ile cephe ardında sahraya katkı sunan unsurlar düşünüldüğünde topyekûn savaş olarak nitelenebilecek I. Dünya Savaşı,³ memleketin her yerinden ve her türlü unsurdan en verimli şekilde yararlanmanın yoluna bakılan bir harp olarak tarihte yerini almıştı. Bu bağlamda bakıldığında savaşın olmazsa olmaz en önemli unsuru olan insanın nasıl, nerede, neden, ne zaman ve hangi şartlarda kullanılması veya kullanılmaması gibi soruların cevabı da savaş öncesinde ve esnasında devletin aldığı kararlarla şekillenecekti⁴.

I. Dünya Savaşı'nda askerlik kavramının toplumun her sınıfından insana yüklediği bir sorumluluk yahut vazgeçilmez bir zorunluluk ifade ettiği düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin geniş bir kitlesi sayılan talebe ve muallimlerin harp sırasında sunacağı katkı,

1 Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 469.

2 Mesut Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2020, s. 189.

3 Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S: 198, 2000, s. 62.

4 Bedel-i Nakdi uygulamasının asker toplamaya elverişsiz yapısı dolayısıyla Osmanlı Devleti, birçok muafiyete son verecek yeni askerlik kanununu yayınlamak için, asker toplamaya elverişli bir duruma getirmeye çalışmıştı. Bkz. Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Savaşın Giriş*, Ankara, TTK, 2014, s. 144. 2 Ağustos 1914 tarihinde Cihan Harbi için seferberlik ilan eden ve belli şartlar dahilinde herkese silah altına girme çağrısı yapan Osmanlı Devleti, daha evvel askerliğini yapmış olan 24-40 yaş arasındaki bireyleri de ihtiyaten savaşa davet ediyordu. Seferberlik ilanında "1891, 1892 ve 1893" doğumlular zaten askerdi. Onun haricinde 40-45 yaş aralığındaki erkekler de müstahfiz olarak yedekte tutulmak için celp edilmekteydiler. Seferberliğe tabi yaş aralıkları savaş içerisinde yer yer değişiklik gösterdi ve 18 yaş askerlik için alt sınır olurken 50 yaş ise celp için üst yaş olarak belirlendi. Osmanlı Devleti savaş boyunca, net bir rakam elde olmamakla beraber tahminen üç milyon kişiye silah altına almıştı. Bunların içerisinde muallim ve talebelere ne kadarının ne statüde askerde olduğu tam olarak bilinmiyordu ve bu gruplar askere alınmışlardı. Fakat Osmanlı Devleti, askerlik kanunu doğrultusunda, her ne olursa olsun nazırlar, üst seviyede bürokratlar, büyükelçiler, valiler, kadılar ve müftüler gibi belli başlı grupları askerlikten muaf tuttu. Keza yine bazı orta ve alt düzeyde memurlar da ilgili kanunda düzenlenen maddeyle askerlikten muaftılar. Bkz. Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.117, 122, 159. Bu muafiyetler, 12 Mayıs 1914 tarihinde yayımlanan 153 maddelik "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati" adlı kanunda yer almaktaydı. İlgili kanunda seferberlik süreci içerisinde bazı değişiklikler yapılmakla birlikte memurlara ait muafiyetler, ilgili kanunun 91. ve 92. maddelerinde bulunmaktaydı. Bkz. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1332, s. 37-42.

büyük önem arz etmekteydi⁵. Zira Osmanlı Devleti, profesyonel olarak savaşa katabileceği sınıf olan mütefennin⁶ zabıt dışında, meslek olarak askerliği iş edinmemiş her sınıftan insana da ihtiyaç duymaktaydı. Eğitim camiasının en önemli bileşenleri olan bu grubun, öğretim faaliyetlerini yürütmek zorunda oldukları binalar da savaş şartlarında farklı amaçlar için kullanılmak zorundaydı. Gerek Harbiye Nezareti gerekse de işgal kuvvetlerinin aynı fikir doğrultusundaki hareketleri, Osmanlı coğrafyasındaki mektep binalarının savaş esnasında, askeri kuvvetler tarafından zapt edilmesini olağan hâle getirdi. Osmanlı Devleti açısından bu durum, I. Dünya savaşına her anlamda ciddi eksiklikler ve sorunlarla girilmesiyle açıklanabilirdi. Zira seferberlik ilanından sonra uygulanmaya çalışılan askerlik kanununun ahz-ı asker ve askerlik şubelerinin sorumluluk alanlarında yarattığı birçok problem bulunmaktaydı⁷. Bu çalışma, I. Dünya Savaşı sırasında ve akabinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı mektep binalarının gerek devlet gerekse de işgal kuvvetleri tarafından zapt edilip kullanılması ve bunun doğurduğu sonuçlara odaklanan öz bir değerlendirmeden ibarettir. Tüm bu hususlar, arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerden ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak ele alınacaktır. Çalışmada gereksinim duyulan ancak devir çalışmaları devam ettiği için yararlanılması mümkün olmayan Atase Arşivi'nin I. Dünya Savaşı katalogları, arşiv çalışmalarımızın dışında kalmaktadır.

5 Savaş sırasında muallimler ve talebelerin seferberliğe tabi olup olmadıkları yahut hangi şartlarda nasıl askere alınacakları ile askerliklerinin tecilleri gibi hususlar, 12 Mayıs 1914 tarihinde yayımlanan “Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati” içerisinde belirlenmişti. Bu kanunun birçok maddesi, savaş sürecinde değişikliklere uğrayarak zaman zaman yeniden düzenlendi ve bu durum, talebe ile muallimlerin askerlik meselelerini de etkiledi. İlk etapta kanuna göre bahse konu iki grup sınıfın, hangi şartlarda “hizmet-i maksure” yani kısa dönem askerlikten yararlanabileceği belirtilmekteydi. Kanunun 42. ve 43. maddeleri, bunları detaylandırmıştı. İlgili kanun maddelerine göre; Maarif Nezareti bünyesinde çalışan ve darülmualimin diplomasına sahip olan muallimler, diplomaları Maarif tarafından onaylı ve sınavları Maarif tarafından yapılan âli mektepler, sultaniyeler, yedi senelik idadi-i gayr-i resmiye mezunları da dâhil okulun son iki senedeki müdavipleri, yabancı mekteplerden derecesi sultani veya yedi senelik idadiye tesadüf eden diplomaları Maarif'ten onaylı mezunlar veya talebeler, Harbiye ve Bahriye mektebinde iken ihraç olanlar, talebe-i ulumdan olup dördüncü sene imtihanında başarılı olanlar ile ruhban ve haham mekteplerinden mezun olanlar bu grup içerisindeydi. Bkz. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati*, s. 14-15; BOA, MF. İBT. 492 / 62. Hizmet-i maksure ile ilgili maddenin kapsamı, ilerleyen dönemde genişletildi. Kanunun 42. maddesine 27 Mayıs 1915 tarihinde eklenen hükme göre, muayene-i intihaiye sırasında yedi senelik idadi mekteplerinin altıncı senesine muadil sultanilerde okuyan üçüncü sınıf talebeleri de hizmet-i maksureye dahil edildi. Bkz. BOA, MF.MKT. 1209 / 69-70; BOA, İ. DÜİT. 76 / 18. Bu mükellefiyet içerisinde merak edilen bir diğer konu, medrese talebelerinin durumlarının ne olduğu üzerinedir. Daha önce kur'a usulüne göre askerlikleri değerlendirilen medrese talebeleri, 1914 yılındaki kanunla doğrudan askerlikle mükellef tutuldular. Kısa dönem askerlikle mükellef olmak için de medresenin ilk dört yılını başarıyla tamamlamaları gerekmekteydi. Ancak bu durum, sadece İstanbul'da bulunan medreselerdeki talebeler için geçerliydi. Taşrada eğitim gören medrese talebeleri bu haktan yararlanamıyor, yaşları geldiği vakit hepsi askere sevk ediliyorlardı. Bkz. Hasan Yıldız, “Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 / 2, 2020, s. 1104, 1114. Taşra ve İstanbul medreselerinin künye defterlerine göre medrese talebelerinden azımsanmayacak sayıda talebenin askere alındığı hakkında bkz. Mehmet Arslan, “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S: 18, 2015, s. 233.

6 “Asker millet” tabirinin muadil olabilecek “Her Türk Asker Doğar” sloganının doğuşunu “On Yıllık Savaş” olarak tabir edilen süreçte arayan Beşikçi, militarizmin Türk milleti içerisindeki anlam buluşunu da bir nevi Balkan Harpleri ile başlayıp Kurtuluş Savaşı ile biten süreçte aramaktadır. Bu süre zarfında ordunun ihtiyacı olan bol miktarda insanın “topyekûn seferberlik” ile silah altına alınması, ordu ile toplum arasındaki bağın manevi gücünü artırarak sloganın pratikte de anlam bulmasını sağlamıştır. Bkz. Mehmet Beşikçi, “On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik”, *Osmanlı Askeri Tarihi (1792-1918)*, Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 206.

7 Uyar, Erickson, a.g.e., s. 483.

A. OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN EL KONULAN MEKTEPLER VE BUNA BAĞLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Eğitim-öğretim için tahsis edilen devlet binalarının askeriye tarafından izinli veya izinsiz olarak kullanılmaya başlaması, I. Dünya Savaşı'ndan önce de göze çarpan yaygın bir uygulamaydı⁸. Bu durum, sadece başkent İstanbul'da değil, taşrada da görülmekteydi⁹. İmparatorluğun en uzak köşelerinde mektep binalarının zorla Maarif teşkilatının elinden alınması, başta idare olmak üzere muallimlerin ve talebelerin zor durumda kalmalarına neden olmaktadır¹⁰. Bu dönemde taşrada, özellikle kalabalık öğrenci mevcudu dolayısıyla yapı olarak askeriye'nin kullanımına elverişli olduğu düşünülen "Darülmuallimin Mektepleri", askeriye tarafından el konulan mektepler arasında öne çıkanlar içerisindeydi¹¹. Bu işgaller neticesinde boşaltılan binalar sonucunda genel olarak, yatılı olarak eğitim gören darülmuallimin talebelerinin şehrin çeşitli yerlerinde kiralanmış binalara yahut konaklara yerleştirilmeleri gibi geçici çözümler üretiliyordu.¹²

Esasında Osmanlı Devleti, harp koşullarında nasıl hareket edeceğini ve kamuya ait olan yahut olmayan bina ile arazilerin kullanımıyla alakalı kanunu, 20 Mart 1916 tarihinde yayınlamıştı. Bu kanuna göre; hangi arazi ve binaların devlet tasarrufuna alınabileceği belirlenmişti. Bu durum, liste olarak da düzenlenmişti ancak bu liste içerisinde mektep binaları yer almamaktaydı. "Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emakin ve Mebani Hakkında Kanun" başlığı altında yayınlanan 362 sayılı kanunun dikkat çeken en önemli taraflarından biri de devletin savaş şartlarında olması dolayısıyla kanunun yürürlüğe gireceği tarihi geriye doğru işletilecek olmasıydı. Bu tarih de tahmin edileceği üzere, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı için resmen seferberlik ilan ettiği 2 Ağustos 1914 tarihinin ertesi gününe yani 3 Ağustos 1914 tarihine rastlamaktaydı. On beş maddelik bu kanuna göre;

- Devlet; kısmen veya tamamen, askerin veya askeriye'ye ait hayvanların iskânı ve barınması için cemaat, şirket, cemiyet ile vakıflara ait olan hane, ahır, otel, han, mağaza, ambar, depo binaları ve ekili olmayan arazi, çayır, fırın, değirmen, fabrika gibi yerlere el koyabilecektir.

- İhtiyaç halinde el konulacak yukarıda zikredilen yerler, aşamalı olarak değerlendirilecektir. Evcila umuma açık binalar, sonra vakıflar, sonra cemaatler sonra şirketler ve sonra da cemiyetlere ait olan yapılara el konulacaktır. Yetersizlik halinde askeriye, şahıslara ait mallara da el koyabilecektir¹³.

- Devlet tarafından el konulan mahallerin ve civarındaki arazilerin ürünlerinin el konulma zamanındaki hallerini ve kullanılmak üzere bırakılacak alet ve edevatın neler olduğunu belirlemek için komisyon teşkil edilecektir. Komisyon yazısıyla merkeze bildirilecek bu mallar hakkında ihtilaf doğması halinde, her iki taraf da bunu zabıtnameye ilave edecektir.

8 BOA, MF. İBT. 306 / 67.

9 BOA, MF. İBT. 342 / 13.

10 BOA, MF. İBT. 329 / 34.

11 BOA, MF. İBT. 355 / 66.

12 BOA, MF. İBT. 372 / 2. Kapasite olarak küçük bazı mekteplerin de yakın bölgelerdeki diğer mekteplere nakledilmesi istenmekteydi. Ancak bunun önüne de askeriye geçiyordu. Zira Harbiye Nezareti, birçok mektebi kullanmak amacıyla el koyduğu için iki mektebin bir araya getirilerek eğitim-öğretim faaliyeti yapmak imkânsız hale gelmişti. Bkz. BOA, MF. İMF, 47 / 75; BOA, MF. İMF, 48 / 12.

13 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928, s. 737.

- El konulacak mallar için belirli bir süre tayin edilmiştir. Bu süre dışına çıktığında devlet, malın kirasını verecektir. Ayrıca el konulan binalardaki ücretli havagazı, elektrik ve su gibi giderler, hükümet tarafından karşılanacaktır. Kira bedelleri, ilgili kanun hükümlerine göre verilecektir.

- El konulacak fırın, değirmen ve fabrika gibi müesseselerin zamanında muattal olmadığı takdirde sahiplerine verilecek kira bedelleri ona göre düzenlenecektir¹⁴.

- El konulan mahallerin tahliyesi ve sahiplerine teslimi zamanında nasıl hareket edileceği, gerekli evraklar düzenlenerek yapılacaktır. Evrak düzenlenmediği durumlarda bu mallar, kapatılıp kilitlenerek orada bulunan imam ve muhtarlara teslim edilecektir. Evrakın düzenlenmesinde yetkili olanlar, görevleri belirli kamu görevlileridir.

- El konulan binalarda yahut içerisinde bulunan menkul / gayr-i menkul her türlü malın zarar görmesi halinde bedelleri, hükümet tarafından tazmin edilecektir.

- Askeriyenin eline geçen mahallerdeki tahribat hakkındaki iddialar için askerinin bağlı bulunduğu kıta kumandanına veya en yakın mahalledeki mülki memura yazılı veya sözlü müracaat edilecektir. Yetkili bir memur bulunmadığı takdirde işletilecek süreç de belirlenmiştir¹⁵.

- Askeriye tarafından kullanılan mallarla ilgili daha önce tanzim edileceği söylenen zabıtnameler, mahallin mülkiye memuru tarafından o yere en yakın Tekalif-i Harbiye Komisyonu'na gönderilecektir. Komisyon, malların sahiplerine ödenecek kira bedelleri ile ücretli su, havagazı ve elektrik sarfiyatını hesap ederek tanzim edilecek yeni zabıtnameyi mülki idareye verecektir. Devletin ödediği bedeli kabul etmeyen mal sahipleri veya vekilleri için sulh yahut bidayet mahkemelerinde yargı yolu açık olacaktır. Müddeti zarfında itiraz olmaması halinde, komisyon tarafından alınan kararlar kesin ve bağlayıcıdır.

- Mal sahiplerine ödenecek kira bedelleri ile ücretli su, havagazı, elektrik bedellerinde, 27 Temmuz 1914 tarihli Tekalif-i Harbiye Kanunu'nun dördüncü maddesindeki hükümler uygulanır. Yine el konulan mal veya malların, sahibinin geçimini temin edecek tek mal olduğu tahakkuk ettiği takdirde, mal sahibinin geçimi için yerel idare tarafından kendisi için belirlenecek kira bedeli ödenecektir. Bu bedel de mahalli mal sandıklarından temin edilecektir. Yine; fırın, değirmen, fabrika gibi müesseseler için de ilgili yol takip edilecektir¹⁶.

- Askeriye tarafından el konulacak mallara eğer on beş günden fazla el konulursa, mallar askeriyede buldukları o mallara ait vergi sahiplerince ödenmeyecektir.

- Müstahkem mevkiler ve mıntıklar dahilinde olan binalar ve araziler, hareket alanında bulunduğu için ve savaştan dolayı hasar gördüğü takdirde, hazineden bedeli ödenecektir.

-Belirlenen kayıt ve şartlara aykırı olarak gerekçesiz mala el koyulması halinde, buna sebep olanlar hakkında bir haftadan üç aya kadar hapis cezası uygulanacak ve tahakkuk edecek zarar da tazmin ettirilecektir¹⁷.

14 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 738-739.

15 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 739-740.

16 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 740-741.

17 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 741.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

Yukarıda maddeleri verilen kanunun içerisinde yer almamasına rağmen, seferberlik kapsamında Harbiye Nezareti tarafından kullanılmak üzere mektep binalarına el konulmuştu. Bu durumla alakalı İstanbul Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nezareti arasındaki yazışmada yer alan birtakım bilgiler, olaya meşruiyet kazandıracak bir komisyonun, savaş içerisinde teşkil edildiğini göstermekteydi. Bizzat Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın başkanlığında teşkil edilen bu komisyon, harp dolayısıyla zapt edilecek kurumları tespit etmişti. Komisyon bu tespit sırasında, mektepleri en son sıraya yazmıştı. Ancak buna rağmen birçok mektep, sıradan binalar gibi işlem görmekteydi. Bunun üzerine önlem alma ihtiyacı hisseden Maarif Nezareti, özellikle İstanbul'da askeriyenin emri altında bulunan mekteplerin mevkillerinin ve sayılarının listelenip ulaştırılmasını istemekteydi¹⁸. Diğer yandan, binalar ile arazilerin eğitim-öğretimin aksamaması için tahliye edilmesi ve bu konuda gereken özenin gösterilmesi de sıklıkla askerî kurumlar ile paylaşılmaktaydı¹⁹. Zira her sene eylül ayında eğitim-öğretim faaliyetine başlayan mekteplerin geçici olarak amacı dışında kullanılması hem mektebe zarar vermekte hem de talebelerin eğitim görmesine sekte vurmaktaydı²⁰. Buna rağmen Harbiye Nezareti, özellikle bina temininin zor olduğu taşrada kamu binalarına el koyarak bu kanuna aykırı hareket etmekteydi²¹. Bu konuda merkezde yer alıp o dönemde en fazla gündemi meşgul eden mekteplerin başında, İstanbul Vefa Sultanisi gelmekteydi. Harbin başlamasıyla birlikte askeriyenin el koyduğu Vefa Sultanisi, Harbiye Nezareti'nin direktifleri doğrultusunda daha sonra tahliye edilse de mektebin boşaltıldıktan sonraki vaziyeti tedrisata engel teşkil etmekteydi. Kapı ve pencereleri kırılmış, odaları harap durumda olan mektep, ivedilikle onarıma ihtiyaç

18 BOA, MF. İBT. 606 / 32. Konuyla ilgili diğer bir bahis ise düvel-i muhasamaya ait olup Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen manastır, mektep ve sair kurumlar için nasıl bir uygulama yapılacağıyla alakalıydı. Bununla ilgili Meclis-i Vükela, 12 Ekim 1915 tarihinde bir karar almıştı. El konulan bu tarz yapıların bir komisyon teşkilıyla tespitinin yapılması için karardan önceki öneriye binaen Meclis-i Vükela, Hariciye ve Maarif nezaretleri memurlarından oluşan bir komisyon kurulduktan sonra, yabancılara ait bu müesseselerin hukukunun araştırılmasına karar vermişti. Bkz. BOA, MV. 199 / 52. Harp sebebiyle işgal edilen yabancılara ait mekteplerde zarar gören eşyaların tespit edilmesi için de bir komisyon teşkil edilmişti. Hatta bu hususta binalarda korumasız kalan eşyalar ve sair malzemenin zarar görmesini engellemek için Maarif Nezareti, müfettiş dahi görevlendirmişti. Bkz. BOA, MF. İMF. 72 / 32; BOA, MF. İMF. 72 / 86.

19 BOA, MF. İBT. 555 / 20. Bu mektepler arasında bulunup ve en köklü darülmualimin mekteplerinden sayılan Balikesir Darülmualimin Mektebi de Üçüncü Talimgah Alayı'nın zaptı altındaydı. Karesi Maarif Müdürlüğü'nün binanın bir an önce tahliye edilmesiyle alakalı gösterdiği gayretler neticesinde Harbiye Nezareti daha fazla direniş gösteremedi ve binanın boşaltılması için emir verildi. Diğer yandan taşra maarif idareleri ve Maarif Nezareti, özellikle darülmualimin, sultani ve numune mekteplerinin tahliye edilmesi konusunda savaş süresince her zaman ısrarını sürdürecekti. Bkz. BOA, MF. İBT. 556 / 26; BOA, MF. İBT. 556 / 75; BOA, MF. İBT. 556 / 76; MF. İBT. 558 / 35.

20 BOA, MF. İBT. 594 / 50. Maarif Nezareti'ne bağlı mektep binalarının bir kısmı da seferberlik şartlarında Hilal-i Ahmer'e verilmişti. Nezaret, kullanımdan doğan zarar ve ziyanın ortaya çıkaracağı tamir masraflarını, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yüklemekteydi. İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün, askeriyeye tarafından zapt edilen mektep binalarının nasıl tamir edileceğine dönük çözüm arayışlarında Nezaret, bu taahhülle binalarının zorunlu şartlarda kullanılabileceğine dair fikir serdetmişti. Bkz. BOA, MF. İMF. 40 / 76-1. Zira bu hususta yaşanan problemlerde tek çözüm olarak, binalar askeriyeye teslim edilirken tanzim edilmesi istenen taahhüt senetleri görülmekteydi. Bkz. BOA, MF. İMF. 40 / 87. Maarif Nezareti bu konuda attığı adımlarda, "Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emakin ve Mebani Hakkında Kanun" doğrultusunda hareket etmekte ve Harbiye Nezareti ile irtibat kurarken zarar ve ziyanın tazminini ilgili kanun maddesine dayandırmak ve tanzim edilecek senedin, mahalli ihtiyar heyeti ve yörenin en büyük zabıtinden oluşan komisyon tarafından kendilerine iletilmesini sağlamaya çalışmaktaydı. Bkz. BOA, MF. İMF. 78 / 96; BOA, MF. İMF. 79 / 65.

21 BOA, MF. İBT. 570 / 63. Seferberlik sırasında bazı mektepler birkaç kez işgal edilmiş ve boşaltılmasının ardından eğitim-öğretim için hazırlanan mekteplerin zapt edilme girişimleri, Maarif idarelerini zor durumda bırakmıştı. Mektepler hiç olmazsa artık kendi binalarında, umumi imtihanlar bitine kadar askeriyenin kendilerine müsaade etmelerini istemekteydi. Bkz. BOA, MF. İMF. 71 / 66. Diğer yandan el konulacak mektep binalarında dahi bir bürokratik işleyiş vardı. Askerler, binalara el koymadan evvel bölgenin en büyük mülki idarecisine başvurmak zorundaydı. Bkz. BOA, MF. İMF. 126 / 65.

duymaktaydı. Bu husus da kurumlar arasında ayrı problemlerin doğmasına sebebiyet vermekteydi. Zira askeriye tarafından kullanımı sonrası ciddi oranda zarar gören mektep binalarının kim tarafından, hangi bütçeyle ve ne zaman tamir edileceği, belirsiz ve zorlu bir sürecin başlangıcı demektir²².

Öte yandan İstanbul Kasımpaşa'da bulunan ve merkezî bir yerde konumlanan Kasımpaşa Zükur Mekteb-i İbtidaisi de Harbiye Nezareti tarafından zapt edilmiş ve Bahriye Hastanesi'nin bünyesine katılmıştı. Amacı dışında kullanılan ve tedrisata başlama tarihi geçmesine rağmen boşaltılmayan binanın, yapılan girişimler neticesinde tahliyesine güçlüklerle karar verilmişti²³. Erenköy Sahra-yı Cedit'te bulunan Said Ziver Bey Vakıf Mektebi de askeriye tarafından iki yıl zapt edilmiş, mektebe bu kadar uzun süre el konulma sebebi ise bir türlü anlaşılammıştı²⁴. Yine Anadolu'nun önemli eğitim yuvaları arasında sayılan Ankara Darülmualimin Mektebi'ne ait hastane de askeriye tarafından zapt edilmiş, tüm çabalara rağmen Başkumandanlık Vekaleti, tahliyenin gerçekleşmemesi için direnmeyi tercih etmişti²⁵.

Anadolu'nun belli bölgelerinde, Harbiye Nezareti'nin direnişini kıracak ve cesur addedilebilecek birtakım hamleler de yapılmaktaydı. Bu hamlelerden biri, askeriye tarafından el konulmak istenen Menteşe Sultanisi ile orada bulunan inas mektebi binalarının tahliye edilmesine karşı yapılmıştı. Askeriyenin bu noktadaki ısrarlı tutumunu gören yerel idare, durumu Maarif Nezareti'ne bildirmiş, Nezaret de bu hususta asla taviz verilmemesini salık vermişti²⁶. Aksi istikamette, Anadolu dışında, durum biraz daha farklıydı. Suriye coğrafyasında yer alan birçok mektep binası, askeriye tarafından zaptından kaçmamaktaydı. Zira bölgedeki en hacimli ve işlevsel kamu binaları, Maarif Nezareti'nin elindeydi. Bu doğrultuda Harbiye Nezareti, yeni bir çözüm üretene kadar büyük oranda o bölgedeki sultani ve darülmualimin mekteplerini savaş boyunca kullanmayı sürdürdü²⁷. Maarif idaresi ve yerel idare bu işgallere köklü bir çözüm üretmezken, alternatif olarak boş mektep binalarına taşınma yöntemiyle mekteplerin eğitime devam etmesi sağlanıyordu²⁸. Diğer yandan Osmanlı Devleti, kendi tebaası olan ama Müslümanlara ait olmayan mektepleri de askeri amaçlarla kullanmaktaydı. Özellikle İstanbul'da yer alan birçok Ermeni mektebi, bunların başında gelmekteydi. Bu mekteplerin işgali, eğitimin aksamasına yol açarken Ermeni çocuklar, derslerini kilise odalarında almak zorunda

22 BOA, MF. İBT. 567 / 63. Çok daha sonraları Harbiye Nezareti, bu konuda sorumluluk üstlenecek ve elden geldiği kadarıyla hasar gören mektep binalarının tamiratına girişecekti. Bkz. BOA, MF. İBT. 656 / 81. Askeriyenin zapt ettiği ve zarar verdiği mektepler arasında yer alan Bakırköy Hamdi Paşa Mektebi için bkz. BOA, MF. İMF. 163 / 34.
23 BOA, MF. İBT. 597 / 17. İstanbul'da bazı mektepler askeriye tarafından doğrudan zapt edilmese de mektep binalarına komşu yapıların askeriye eline geçmesi de talebeleri etkilemekteydi. Mesela Kuruçeşme İbtidai Mektebi'ne bitişik binayı zapt eden askerler, yanında bulunan mektebin arazine girerek talebelerin uygulama derslerini yapmalarına ve teneffüslerde oyun oynamalarına engel oluyordu. Bkz. BOA, MF. İMF. 128 / 98.

24 BOA, MF. İMF. 159 / 89.

25 BOA, MF. İBT. 602 / 16-1; BOA, MF. İBT. 665 / 111; BOA, MF. İBT. 671 / 7.

26 BOA, MF. İBT. 602 / 16-2-3. Askeriye, sadece Müslümanların eğitim gördüğü binalara değil, yabancılarla ait binalara da savaş şartlarında el koymaya başlamıştı. Bunlar arasında en fazla ön plana çıkan, Amerikan Board misyonerlerinin yoğun olarak faaliyet yürüttüğü ve birçok yabancı mektebi bünyesinde barındıran Mamuretülâziz vilayeti idi. Bkz. BOA, MF. İBT. 614 / 52-1. Askeriye tarafından işgal edilen İstanbul ve taşradaki mektep binalarının bilhassa askeri depo, revir ve nekahethane olarak kullanıldığı görülmekteydi. Bkz. BOA, MF. İBT. 622 / 23-2; BOA, MF. İBT. 626 / 58.

27 BOA, MF. İBT. 631 / 55.

28 BOA, MF. İBT. 671 / 43-2

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

kalmaktaydı²⁹. Kiliseler tahsis edecek mekân bulamadıkları zaman eğitim, kiralanan binalarda devam ettirilmekteydi³⁰.

Bunun dışında ortaya çıkan en büyük sorunlardan biri de devletin mektep binalarını zaptıyla yaşanan işsizlik probleminiydi. Harp şartlarında eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmeye gayret gösteren Maarif Nezareti, askeriyenin kullanımına aldığı binaları tahliye etmeye çalışırken, mekteplerde görevli muallim ve idarecilerinin şikayetleriyle karşı karşıya kalmaktaydı. Muallimler, zapt edilen mektep binalarının yerine yenileri bulununcaya dek ki eğer orduda görevli değillerse aktif çalışma hayatından uzak kalmaktaydılar. Bu durum da onların, geçimlerini temin edip hayatlarını idame ettirecek bir maaş almalarına engel olmaktadır³¹.

İtilaf devletlerinin işgal ettiği mektepler konusuna geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin gerek Anadolu'da gerekse de İstanbul'da başlayan işgaller öncesi, bir açıdan İtilaf devletlerine karşılık vermek için, bu devletlere ait birçok kuruma ve köklü okula el koyduğu da görülmekteydi. Osmanlı Devleti bunun yasal zeminini, 8 Eylül 1914 tarihinde kaldırdığını ilan ettiği kapitülasyonlarla ilgili talimatnameye dayanarak oluşturmuştu. "*İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname*" başlığını taşıyan ve dönemin memurları için el kitabı hükmündeki bu talimatname, yabancılara daha önce verilen ayrıcalıkları tamamen iptal etmekteydi³². Yine Osmanlı Devleti bu konuyla ilgili, 18 Kasım 1914 tarihinde Meclis-i Vükela'da bir karar alarak, yabancılara ait kurumlara nasıl el koyacağı hakkında yirmi beş maddelik de bir zabıtname hazırladı. Bu zabıtnamenin yirmi beşinci maddesi;

*"Düvel-i muhasıma ve tebasına mensup bi'l-umum müessesat-ı tedrisiyye ilga ve tahliyye ve binaları icabına göre hükümetçe istimal edilecek ve erken ve müstahdemine memleket haricine ihraç olunacaktır. Müessesat-ı saireden yalnız kilise ve hastane ve eytamhane bu hükümden müstesna olup kiliseler kemaifi's-sabık ibadete hasr olunacak ve eytamhane ve hastaneler hükümet-i seniyye tarafından doğrudan doğruya veya bi'l-vasıta idare edilecektir."*³³ şeklindeydi. Maddenin içerisinde hastaneler ayrı tutulmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin, 1916 yılında el koyduğu yabancılara ait kurumlar arasında hastanelerin de bulunduğu görülmekteydi. Bu kurumların birçoğu, Osmanlı topraklarında çeşitli zamanlarda açılan yabancı misyoner okullarıydı. 1916 yılında gerçekleşen el koyma olayı, İstanbul Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nezareti arasında gerçekleşen yazışmalarla planlı bir şekilde hayata geçirildi. Osmanlı Devleti tarafından "Düvel-i Muhasama" yani düşman devlet olarak kabul gören bu devletlerin hastaneleri ve okullarına resmi olarak, Maarif Nezareti tarafından çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere el konuldu. İtilaf devletlerine ait olup İstanbul'da bulunan altmış iki kurumun, görevlendirilen müfettişler ve memurlar kanalıyla yüzölçümleri ve planları çıkartılmaya çalışıldı³⁴. Bu kurumlardan nasıl yararlanılacağı üzerine değerlendirmede bulunuldu ve binalar, Maarif Nezareti'nin

29 BOA, MF. İMF. 126 / 78-1. Osmanlı Devleti, Rumlara ait mektepleri zapt ederken, genel olarak küçük ve talebesi az olanları tercih etmeye çalışmaktaydı. Bkz. BOA, MF. İMF. 142 / 85.

30 BOA, MF. İMF. 185 / 27.

31 BOA, MF. İBT. 556 / 33.

32 Şamil Mutlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999, s. 19-20.

33 Mutlu, a.g.t., s. 24.

34 BOA, MF. İMF. 160 / 28-5.

envanterine kaydedildi. Binalar; Fransız, İngiliz, Rus ve İtalyanlara aitti. Listesi düzenlenen bu devletlere ait binaların cinsi, mevkileri ve hangi amaca hizmet ettikleri detaylandırıldı. Bu liste içerisinde yer alan ve en eskisi XVI. yüzyılda açılan³⁵ Fransızlara ait binalardan önemlileri şu şekildeydi;

- Pangaltı'da Freres de la Doctrine Chretiennes Zükur Mektebi
- Pangaltı'da Notre Dame de Sion İnas Mektebi
- Şişli'de Oryantal Dö Lape Hastanesi
- Feriköy'de Soeurs Georgiens Karma Mektebi
- Feriköy'de St. Jean Chrysostome des Freres de la Doctrine Chretiennes Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda Soeurs de Charte Karma Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Pulcherie de Lazaristes Zükur Mektebi
- Humbaracı Yokuşu'nda Fever Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda Madam de Schafter İnas Mektebi
- St. Jean Batist Zükur Mektebi
- St Michel Freres de la Doctrine Chretiennes Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Louis des Peres Capucin Zükur Mektebi
- St. Elizabeth de Soeurs Franciscaines İnas Mektebi
- Tophane'de St. Joseph İnas Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Joseph de Peres Georgiens Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Benoit Lazaristes Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Benoit Soeurs Chretiennes İnas Mektebi
- Kumkapı'da Augustins de l'Assomption Zükur Mektebi
- Bakırköy'de Freres Maristes Zükur Mektebi
- Ayastefanos'ta (Yeşilköy) Capucin İnas Koleji
- St. Lazarist Zükur Mektebi
- Soeurs Chretiennes İnas Mektebi
- Ortaköy'de Madame Alberti İnas Mektebi
- Üsküdar'da Freres Maristes Zükur Mektebi

³⁵ Katolik mezhebinin tarikatlarına ait bu misyoner okullarıyla ilgili birtakım detaylar için bkz. İlnur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 111-122.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- Haydarpaşa'da Souers Oblat İnas Mektebi
- Kadıköy'de Notre Dame de Orientales Zükur Mektebi
- Kadıköy'de İmmaculee Conception Zükur Mektebi³⁶
- Kadıköy'de Faure Zükur Koleji
- Kadıköy'de St. Joseph Zükur Mektebi
- Fenerbahçe'de Soeurs Oblates de l' Assomption İnas Mektebi
- Fenerbahçe'de Augustins de l' Assomption Zükur Mektebi
- Büyükkada'da St. Antoine de Soeurs Oblat Zükur Mektebi
- Büyükkada'da Capucin St. Antoine İnas Mektebi
- Galata'da St. Pierre İnas Mektebi
- Bakırköy'de Soeurs Dominican İnas Mektebi
- Büyükdere'de Mineurs Convantuels İnas Mektebi
- Bebek'te Dominican Lazaristes İnas Mektebi
- Kandilli'de Madame de Schafter İnas Mektebi
- Beykoz'da Freres Mineurs Convantuels İnas Mektebi³⁷

Yine bu liste içerisinde yer alan İngiliz, Rus ve İtalyanlara ait binaların öne çıkanları:

- Beyoğlu'nda High School İngiliz İnas Mektebi
- Hasköy'de George of Scotland İskoç Karma Mektebi
- Karma Rus Mektebi
- Rus Ticaret Mektebi
- Beyoğlu Rus Papaz Mektebi
- Feriköy İtalyan Zükur Mektebi
- Beyoğlu İtalyan İnas İdadisi
- Beyoğlu İtalyan Ticaret Mektebi

³⁶ Bu mektep binası, Osmanlı Devleti tarafından Cem Sultan Numune Mektebi'ne tahsis edilmişti. Bkz. BOA, MF. İMF. 145 / 52.

³⁷ BOA, MF. İMF. 174 / 76-1-1,2. Yukarıda listelenen okullar, Fransızların Osmanlı topraklarında yüzyıllar boyunca misyonerlik faaliyeti yürüten okulları arasındaydı. Birçoğu ruhsatsız faaliyet gösteren bu okullar, 1901 yılında Fransızlarla imzalanan antlaşma gereğince, Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınacaktı. Bkz. Mutlu, a.g.t., s. 132.

- Beyoğlu İtalyan Zükur İbtidaisi şeklindeydi³⁸.

Osmanlı Devleti, el koyduğu bu kurumların bazısını fakülte, bazısını polis merkezi, bazısını da askeri amaçla kullanmıştı. Mekteplere ait kira bedelleri, okul idaresi tarafından karşılanmaktaydı³⁹. 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'yle beraber bu okullar tekrar açıldı. İtilaf devletlerinin İstanbul'u ve Anadolu'yu işgaliyle beraber Osmanlı Devleti'nin el koyduğu tüm binalar, tekrar bu devletlerin eline geçti. Bu okullar, İtilaf devletlerinin amacı doğrultusunda faaliyetleri devam ederken, daha sonraki yıllarda yenilerinin de açıldığı görüldü⁴⁰.

B. YABANCI DEVLETLER TARAFINDAN EL KONULAN MEKTEPLER VE BUNA BAĞLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Cihan Harbi dolayısıyla Harbiye Nezareti'nin kanunen hakkı olmasa da el koymak zorunda kaldığı mekteplere, gerek Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya gerekse de işgal İstanbul'unda itilaf devletleri de el koymaktaydı. Savaş sırasında Osmanlı Devleti ile aynı safta yer alan Almanya, bu konuda Harbiye Nezareti'nin de bilgisi dahilinde, özellikle İstanbul'da bazı mekteplere el koymuştu.⁴¹ Mesela bunların içerisinde dikkat çeken İstanbul Alaaddin Paşa Mektebi'nin konferans salonu, Alman hasta bakıcıları için tahsis edilmişti. Uzun bir süredir kullanılmayan salonun boşaltılmasında güçlükler yaşanacak ve Maarif Nezareti, konuyu sürekli Harbiye Nezareti'ne bildirmek zorunda kalacaktı⁴².

1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra başlayan Anadolu'daki işgaller ve özellikle 16 Mart 1920 yılında, İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin İstanbul'un işgal edileceğini bildirmesiyle⁴³, Osmanlı coğrafyasında eğitim-öğretimin devamlılığı ve mektepler açısından yeni bir süreç başlayacaktı. İngilizler, Maarif Nezareti'nin elindeki binalara el koymaktan çekinmeyen devletler arasında başı çekmekteydi. Bu devlet, henüz İstanbul resmen işgal edilmeden Anadolu'da; özellikle darümuallimin, idadi ve ibtidai mekteplerine el koyup orada ikamet etmek için harekete geçmişti. Devlet, yerel yöneticilere bu konuda talimatlar gönderiyor ve mekteplerin katıyen işgal kuvvetlerine teslim edilmemesi için direniş gösterilmesini emrediyordu⁴⁴.

İtilaf devletleri safında yer alan İtalyanlar da İngilizler'in Anadolu'da yaptığı işgale iştirak eden devletler arasındaydı. Konya bölgesinin işgali kendisine verilen İtalyanlar, bu konuda en az İngilizler kadar cesur bir tavır sergilemekteydi. Daha evvel İngilizlerin Konya'da bölgenin en önemli mekteplerinden Konya Darümuallimini'ni işgalinin ardından, sıra İtalyanlara gelmişti. Konya Darümuallimini, İngiliz işgali dolayısıyla Jandarma Mektebi'ne nakletmişti. Burada yıl sonu imtihanlarını gerçekleştiren ve mektebine taşınmayı bekleyen muallimler ve idare, İngilizlerin binayı boşaltmasının ardından, bu sefer müştemilatın

38 BOA, MF. İMF. 174 / 76-1-2.

39 BOA, MF. İMF. 146 / 21.

40 Mutlu, a.g.t., s. 173-174; BOA, MF. İMF. 142 / 116.

41 Savaş sırasında Çanakkale'de yaşananlar, uluslararası hukuk normlarının çok dışındaydı. Bölgede işgal edilen mekteplerin haricinde İtilaf devletleri, mektepleri de bombalamaktaydı. Konuyla ilgili detaylar için bkz. İsmail Sabah, *Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1914-1916)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 95-102.

42 BOA, MF. İBT. 570 / 25.

43 Ş. Can Erdem, "İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXI., S: 62, 2005, s. 679.

44 BOA, MF. İBT. 673 / 108; BOA, MF. İBT. 677 / 93.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

İtalyanlar tarafından işgal edilmesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu işgal, yerel yönetimin halledebileceği cinsten olmaması hasebiyle konu, üst mercilere taşındı⁴⁵ lakin işgal sebebiyle uzun süre o binada eğitim-öğretim faaliyetine başlanamadı.⁴⁶

Anadolu'da işgaller devam ederken Osmanlı Devleti, bir nevi misilleme kabilinden strateji geliştirmeye çalışmaktaydı. Mekteplerin işgal kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinin yarattığı sıkıntıyı gören merkezî hükümet, hukuki ve siyasi neticelerini göz önünde bulundurmadan yabancıların okullarına el koymaya başlamıştı⁴⁷. Ancak bu teşebbüs de eğitim-öğretimin sekteye uğramasının önünü alamadı. Zira işgal kuvvetleri, bu konuda çok daha organize hareket etmekteydi. İtilaf devletlerinin Anadolu'da işgal ettiği mekteplerde eğitim aksarken devlet, öğrencileri işgal edilmeyen çeşit mekteplere sevk ederek eğitim görmelerinin devamını sağlamaya çalışmaktaydı⁴⁸. Hatta İngilizler, bazı bölgelerden çekildikten sonra Yunan işgaline düşen Anadolu'da⁴⁹, mekteplerin Rum ve Ermeni muhacirlerin iskanı için kullanıldığına da tesadüf edilmekteydi⁵⁰.

İtilaf devletlerinin Anadolu'daki işgal girişimleriyle beraber asıl hedefleri olan İstanbul da bundan nasibini alacaktı. Lord Curzon tarafından 6 Mart 1920'de Amiral de Robeck'e ulaştırılan ve Yüksek Konsey kararı olduğu belirtilen dört maddelik talimatın ilk maddesinde İstanbul'un, müttefik kuvvetler tarafından işgal edileceği beyan edilmekteydi. Eğer Osmanlı Devleti, nihai barışa giden süreçte, talimatta yer verilen maddelere aykırı hareket ederse, barış şartlarının çok daha ağır olacağı ifade edilmekteydi⁵¹. Bu sürecin hemen öncesinde Yunan subaylar da İstanbul'a gelmiş ve patrikhanenin talebi doğrultusunda Rum mekteplerindeki talebeleri, şehirde ihtilal ve ayaklanma hareketi çıkarmak için eğitmeye başlamıştı⁵². İşgal kuvvetlerinin İstanbul'da yaptığı birçok uygulama, hukuksal zeminde yürütülmeyen cinstendi. Sadece mekteplerin işgaliyle kalmayan işgal güçleri, şahsi haneleri de zapt ederek şehirdeki Müslüman nüfusun demografik yapısını değiştirecek bazı hamlelerde de bulunmaktaydı. Bu doğrultuda azınlıkları memnun edecek adımlar atan işgalciler, zapt ettikleri haneleri, gayrimüslimlere vermek için yoğun bir çaba içerisindeydi⁵³.

İşgal kuvvetlerinin gerek İstanbul'un resmen işgalinde gerekse de öncesinde işgal ettiği mektep binalarına baktığımızda İngilizler İstanbul'da;

45 BOA, MF. İBT. 682 / 17.

46 İtalyanlar tarafından işgal edilen Konya Darümuallimini'nde eğitim yapılamamaktaydı. Çözüm olarak vilayet, kendisine ait olup cüzi bir bedel karşılığında şahıslar tarafından kiralanan haneleri darümuallimin mektebine dönüştürmeyi düşünerek eğitimi devam ettirmek istemektedir. Bkz. BOA, MF. İBT. 687 / 2.

47 Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, s. 170.

48 BOA, MF. İBT. 686 / 62.

49 İngilizler, İstanbul resmen işgal edilmeden evvel şehre ciddi manada bir askerî çıkarma yapmıştı. Türklere ait resmi ve gayri resmi binaları işgal eden İngilizler, başta Harbiye Mektebi olmak üzere Askeri Mektepler Müfettişlik binası, Pendik ve Maltepe'de bulunan talimgâhları boşalttıracak buralara askerlerini ikame etmişti. Bkz. Zekeriyâ Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVIII, S: 53, 2002, s. 335.

50 BOA, MF. İBT. 708 / 89.

51 Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", Belleten, C. 62, S: 234, 1998, s. 479.

52 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009, s. 183.

53 Mehmet Okur, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 19, S: 57, 2003, s. 1144.

- Rumelikavağı Türk Topçu Mektebi
- Pangaaltı Harbiye Mektebi
- Haydarpaşa Alman Mektebi
- Haceler Mektebi
- Tophane Çıracık Mektebi
- İtalyan Senpiyer Mektebi
- Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi
- Türk Telgraf Mektebi
- Üsküdar Sultanisi
- Teyyare Mektebi
- Mühendis Mektebi
- Beylerbeyi İhtiyat Zabıt Mektebi
- Bahriye Topçu Mektebi
- Gazi Osman Paşa Mektebi'nin içerisinde yer aldığı birçok önemli eğitim kurumunu,

Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda dahi ellerinde tutmuşlardı.⁵⁴ Keza Fransızlar da aynı şekilde İstanbul'da bulunan birçok mektebi zapt eden devletler arasındaydı. Bu mektepler arasında:

- Bakırköy Ana İnas Mektebi
- Beyoğlu Rum Mektebi
- Beyoğlu Alman Mektebi
- Nişantaşı Sultanisi
- Beyoğlu Bulgar Mektebi
- Samatya Ermeni Katolik Zükür Mektebi
- Sütlücu Osmanlı Endaht Mektebi
- Süleymaniye Jandarma Mektebi
- Beyoğlu Zoğrafyan Mektebi
- Heybeliada Rum İlahiyat Mektebi

⁵⁴ Deniz İbrahim Yiğit, *İstanbul'un İşgalinde Mülkî ve Askerî Binalar (1920-1923)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 34-35.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- Heybeliada İnas ve Zükur Mektebi

- Heybeliada Bahriye Mektebi gibi İstanbul'un gözde eğitim kurumları yer almaktaydı⁵⁵.

İşgal kuvvetlerinin zapt etmeye çalışıp ele geçirmekte zorlandığı ve merkezi idarenin direniş gösterdiği mektepler de bulunmaktaydı. Bunların başında, Galatasaray Sultanisi gelmekteydi. İtalyanlar, bu konuda yoğun faaliyetler yürütse de bir netice elde edememişti.⁵⁶ Ancak İstanbul'un en önemli eğitim yuvalarından olan Darülfünun için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. İstanbul'un bu güzide kurumu da işgal kuvvetleri tarafından zapt edilmiş ve mektep, askerî amaçlar doğrultusunda kullanılmıştı⁵⁷. Netice itibarıyla bakıldığında işgal güçleri, gerek İstanbul'un resmen işgalinden evvel gerekse de sonrasında, birçok kamu binasını zapt ettiği gibi eğitim yuvası mektepleri de zapt etmişti. Bu durumun nihayete ermesi büyük oranda Anadolu'da Millî Mücadele'nin yaşandığı yılların ortasına rastlayacak ve işgal edilen mekteplerde uzun süre eğitim-öğretim yapılması zor olacak ya da hiç mümkün olmayacaktı.

SONUÇ

İttifak devletleri safında I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, topyekûn harp olarak nitelenen bu harpte tüm imkanlarını seferber etmek için gayret göstermişti. Başta bir harbin en temel unsurlarından olan insanını cephelere sevk etmek için kanun çıkaran Osmanlı Devleti, düşman kuvvetlerine karşı bu çabasının yeterli olmayacağını da bilmekteydi. Savaş sırasında, devletin elinde bulunan kamu binalarının askerî amaçlar doğrultusunda kullanılması, tabii karşılanacak bir uygulamaydı. Osmanlı Devleti de bu amaç doğrultusunda, Harbiye Nezareti'nin gerek asker ikamesi gerek malzeme deposu gerekse de sair hizmetlerinde kullanacağı yapıların yetersiz olması dolayısıyla, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından uzun bir süre sonra bir kanuni düzenleme yapmak suretiyle askeriyenin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı. Bu düzenleme, savaş dolayısıyla devlet tarafından el konulup, askerî ihtiyaçları karşılamak için kullanılacak arazi, işletme ve çeşitli hizmetlerde kullanılan binaları kapsamaktaydı. Bu kanunu geriye dönük olarak işletecek maddeyi metin içerisine ilave ederek yayınlayan devlet, eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmek zorunda olduğu mektep binalarını müstesna tutmuştu.

Ancak ilgili kanunda yer almamasına rağmen Harbiye Nezareti, kanun yayınlanmadan önce dahi gerek İstanbul'da gerekse de Anadolu'da eğitim veren mektep binalarını zapt etmeye başlamıştı. Çoğunlukla zorunluluktan ama izinsiz gerçekleşen bu zaptlar, eğitim faaliyetlerinin yürütülmesine engel olmaktaydı. Maarif Nezareti bu işgaller karşısında yerelden gelen çağrılarını değerlendiriyor ve durumu Harbiye Nezareti ile paylaşıyordu ancak tespit edildiği kadarıyla Harbiye Nezareti, birçok talebi yanıtız bırakmaktaydı. Elindeki binaların yetersiz oluşu ve özellikle Anadolu'da en işlevsel binaların mektep binaları olması dolayısıyla Harbiye Nezareti, işgal ettiği mektepleri yıllarca boşaltmadı. Bu mektepler, askeriyenin elinde kaldığı süre zarfında ciddi oranda hasar gördü ve en temelde eğitim gören öğrenciler, tahsillerine devam etmekte çok büyük zorluklar yaşadılar. Savaşın yol açtığı bu durumun en büyük zararlarından biri olarak telakki edilebilecek eğitim-öğretimin kesintiye uğraması meselesi, savaş sürecinde devam etti. Geçici çözüm olarak bu durum

55 Yiğit, a.g.t., s. 35-36.

56 BOA, MF. ALY. 149 / 29.

57 BOA, MF. ALY. 150 / 58.

karşısında Maarif Nezareti, işgal edilmeyen mektepleri işgal edilen mekteplerdeki öğrencilerle bir binada birleştirmek suretiyle meseleyi halletmeye çalıştı. Ancak bu girişim de Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde uygulanamadığı için derde deva olmadı.

Osmanlı Devleti'nin zapt ettiği mekteplerde zikredilen açılardan ortaya çıkan sorunlar savaş boyunca devam ederken, itilaf devletlerinin İstanbul'u ve Anadolu'yu işgal etmeye başlamasıyla durum başka bir boyuta tahvil oldu. Zaten büyük oranda kullanılmayan mektep binaları, işgal kuvvetlerinin tasarrufu altına girerek askerlerinin hizmetine sunuldu. Osmanlı Devleti; Anadolu'da ve İstanbul'da İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından işgal edilen darümuallimin, ibtidai ve rüştiye binalarında uzun süre eğitimin aksamasına seyirci kaldı. Bunun en büyük neticesi, Harbiye Nezareti tarafından kullanılan mekteplerde olduğu gibi eğitimin uzun süre yapılamaması oldu. Bu konuda bir diğer fark da hem devletin hem de işgal kuvvetlerinin aynı dönemde mektepleri zapt etmesiyle yaşanan sorunların katlanarak büyümesiydi. İstanbul'un resmen işgaliyle sorun ayyuka çıktı. Artık hem eğitim-öğretim faaliyetleri yapılamaz olmuş hem de binalarda telafisi ciddi masraflarla giderilebilecek zararlar ortaya çıkmıştı. En nihayetinde I. Dünya Savaşı bitse de sorunlar ortadan kalkmış olmadı zira gerek işgal kuvvetleri gerekse de devlet, tüm bu binaları Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda da kullanmaya devam etti. Bu durum, cephe yetişmiş insan kaynağını yitiren devletin bir neslinin, cephe gerisinde de ihmal edilmesine ve uzun sürecek bir eğitim-öğretim kesintisine sebep oldu. Her ne kadar bu sürecin eğitim-öğretim faaliyetlerine sekte vurduğu görülse de talebelerin diğer kamu binalarında eğitim gördüğü de bilinmekteydi. Ayrıca itilaf devletleri tarafından işgal edilen askeri mekteplerin çadırılı ordugahlara çekilerek eğitim-öğretim faaliyetine devam ettiği de diğer bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Dosya Usulü

İ. DÜİT. 76 / 18.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî

MF. İBT. 492 / 62.

MF. İBT. 306 / 67.

MF. İBT. 342 / 13.

MF. İBT. 329 / 34.

MF. İBT. 355 / 66.

MF. İBT. 372 / 2.

MF. İBT. 606 / 32.

MF. İBT. 555 / 20.

MF. İBT. 556 / 26

MF. İBT. 556 / 75

MF. İBT. 556 / 76

MF. İBT. 558 / 35.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- MF. İBT. 594 / 50.
MF. İBT. 570 / 63.
MF. İBT. 567 / 63.
MF. İBT. 597 / 17.
MF. İBT. 602 / 16-1.
MF. İBT. 665 / 111.
MF. İBT. 671 / 7.
MF. İBT. 602 / 16- 2-3.
MF. İBT. 614 / 52-1.
MF. İBT. 622 / 23-2.
MF. İBT. 626 / 58.
MF. İBT. 631 / 55.
MF. İBT. 671 / 43-2.
MF. İBT. 678 / 23.
MF. İBT. 556 / 33.
MF. İBT. 570 / 25.
MF. İBT. 673 / 108.
MF. İBT. 677 / 93.
MF. İBT. 682 / 17.
MF. İBT. 687 / 2.
MF. İBT. 686 / 62.
MF. İBT. 708 / 89.

Maarif Nezareti Mektubi Kalem

MF.MKT. 1209 / 69-70.

Maarif Nezareti İstanbul Maarif Müdüriyeti

- MF. İMF. 47 / 75.
MF. İMF, 72 / 32.
MF. İMF. 72 / 86.
MF. İMF. 48 / 12.
MF. İMF, 40 / 76-1.
MF. İMF. 40 / 87.
MF. İMF. 78 / 96
MF. İMF, 79 / 65.
MF. İMF. 71 / 66.
MF. İMF. 126 / 65.
MF. İMF. 126 / 78.
MF. İMF. 128 / 98
MF. İMF. 142 / 85.

MF. İMF. 142 / 116.

MF. İMF. 145 / 52.

MF. İMF. 146 / 21.

MF. İMF. 159 / 89.

MF. İMF. 160 / 28-5.

MF. İMF. 163 / 34.

MF. İMF. 174 / 76.

MF. İMF. 185 / 27.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi

MF. ALY. 149 / 29.

MF. ALY. 150 / 58.

Meclis-i Vükela Mazbataları

MV. 199 / 52.

Araştırma ve Kaynak Eserler

Armaoğlu, Fahir (1998), “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)”, Belleten, C. 62, S: 234, 467-494.

Arslan, Mehmet (2015), “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, S: 18, s. 219-248.

Beşikçi, Mehmet (2000) “Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 198, 62-66.

Beşikçi, Mehmet (2013), “On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik”, Osmanlı Askeri Tarihi (1792-1918), Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 205-226.

Beşikçi, Mehmet (2015), Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Bozkurt, Abdurrahman (2009), İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Düstur Tertib-i Sani, (1928), C. 8, İstanbul, Evkaf Matbaası.

Erdem, Ş. Can (2005), “İtilâf Devletleri’nin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXI., S: 62, 677-694.

Erdem, Yasemin Tümer, (2007), II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.

Mutlu, Şamil, (1999), Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati, (1332), İstanbul, Matbaa-i Askeriye.

Okur, Mehmet (2003), “İtilâf Devletlerinin İstanbul’daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükûmetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükûmetlerin Tutumu”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 19, S: 57, 2003, 1133-1156.

Polat Haydaroğlu, İlknur, (1990), Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- Sabah, İsmail (2013), *Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1914-1916)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Shaw, Stanford J. (2014), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Savaşa Giriş*, Ankara, TTK.
- Türkmen, Zekeriya (2002), "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S: 53, 319-372.
- Uyar, Mesut -Edward J. Erickson (2020), *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uyar, Mesut (2020), *Dünya Askeri Tarihi*, İstanbul, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.
- Yıldız, Hasan (2020), "Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 / 2, 1074-1125.
- Yiğit, Deniz İbrahim, *İstanbul'un İşgalinde Mülkî ve Askerî Binalar (1920-1923)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.